

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

Juldiz Sulaymanova. A.Sadiqovtun
«Bostansiz bulbil» ham
T.Qayıpbergenovtun «Tusiniksizler»
romanlarida prototip ham obraz
maslesi // «O'zbekiston olimi
ayollarining mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi» mavzusidagi
xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari (Nukus, 2026-yil 9–10-
oktyabr). – Nukus, 2026. – B. 1258–
1261. – DOI: [https://doi.org/](https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910258)
10.66073/ReFocus-Conf/0910258

A.SADIQOV TIN «BOSTANSIZ BULBIL» HAM T.QAYIPBERGENOV TIN «TUSINIKSIZLER» ROMANLARIDA PROTOTIP HAM OBRAZ MASELES

Juldiz Sulaymanova

QMU magistranti

E-mail: juldizsulaymanova5@gmail.com

Annotaciya: Bul maqalada A.Sadiqovtun «Bostansiz bulbil» ham T.Qayıpbergenovtun «Tusiniksizler» romanlaridagi Berdaq shayir obrazini tariyxiy prototipke saykesligi analizlenadi. Avtorlarning terefi izertlangen tariyxiy derekler, shayirdin oz qosiqalari ham xalq awizeki dasturleri tiykarinda Berdaq obrazin korkemlik ham filosofiyaliq rakurslarda ashup beriw ozgeshelikleri uyreniledi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada A.Sadiqovning «Bo'stonsiz bulbul» va T.Qayıpbergenovning «Gumrohlar» romanlaridagi Berdaq shoir obrazining tariyxiy prototipga mosligi tahlil qilinadi. Mualliflarning chuqur o'rganilgan tariyxiy manbalar, shoirning o'z she'rlari hamda xalq og'zaki ijodi an'analari asosida Berdaq obrazini turli badiiy va falsafiy rakurslarda ochib berish xususiyatlari o'rganiladi.

Gilt so'zlar: Berdaq obrazi, prototip, «Bostansiz bulbil», «Tusiniksizler», korkem shinliq, tariyxiyshilliq, xalqshilliq, psixologiyaliq tahlil, adebiy baylanis.

Kalit so'zlar: Berdaq obrazi, prototip, «Bo'stonsiz bulbul», «Gumrohlar», badiiy haqiqat, tarixiylik, xalqchillik, psixologik tahlil, adabiy aloqa.

Kirisiw

Qaraqalpaq adebiyatında tariyxiy tulgalardin obrazin korkem prozada qayta tiklew ham olardin prototip penen baylanisin izertlew adebiyattanıw iliminiń ahmiyetli maselelerinen biri esaplanadı. Asirese, XIX asir qaraqalpaq adebiyatının ullı tulgası, xalqshıl shayir Berdaq Gargabay ulı obrazin korkem shıgarmalarda sawlelendiriw jazıwshılardan ulken juwapkershilik ham joqarı korkemlik sheberlikti talap etedi. Ozbekstan ham Qaraqalpaqstan xalq shayırı Ibrayım Yusupov korkem obraz jaratıwdın shartlerin tomendegishe keltirip otedi: «Jurnalist dawir ruwxın qalbine sindiriw menen anıq is-hareket suwretlemesin beredi. Jazıwshının oylaw, obraz jaratıw usılı basqasha: ol dawir ruwxın sana sezimine sindirip alıp, sol zaman adamının minez-qulqı, oy-pikiri, maqseti, umtilisi, psixologiyası, onı qorshağan jamiyet ham tabiyat qubılısların uyrenip, oz juerek seziminen otkizedi».[1]

A.Sadiqov qaraqalpaq romanında bir putin Berdaq obrazin jaratıwga daslepki qademdi taslağan bolıp, ol oziniń «Bostansiz bulbil» romanında, tiykarınan Berdaq, Otesh, Ajiniyaz, Kunxoja, Ernazar alakoz, Eramazar keneges, Hurliman h.t.b prototip tiykarında jaratılğan obrazlardı sawlelendiredi. Jazıwshının romanda tariyxiy waqiyalardı korkem shinliqqa aylandırıwdagi izlenislerin sinay otırıp, qaharman obrazin, tiykarınan Berdaq

«O'zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9–10-OKTYABR 2026

obrazın jasawdağı izlenislerin sátlı shıqqanın bayqaymız. Jazıwshı romanda Berdaq obrazın jasawda tikkeley shayırdın qosıqlarına hám tariyxıy dereklerge, Berdaq tuwralı ápsana hám izertlewlerge súyengenligi málim. Romanda Berdaq obrazın xalıqshıl shayır, barqulla xalıqtıń ǵamın oylaytuǵın insan hám Ernazar biy kóterilisiniń ruwxlandırıwshısı sıpatında sáwlelendirgen.

Materiallar hám metodlar

Izertlewdiń tiykarǵı materialları sıpatında Berdaq shayırdın lirikaları, A.Sadıqovtıń “Bostansız búlbil” romanı hám T.Qayıpbergenovtıń “Túsiniksizler” romanı alındı. Sonday-aq, N.Dawqaraev, M.Tilewmuratov, P.Nurjanov sıyaqlı ádebiyattanıwshı ilimpazlardın ilimiy-teoriyalıq miynetleri derek sıpatında paydalanıldı [3, 5, 7]. Izertlew dawamında salıstırmalı-tariyxıy, tariyxıy-biografiyalıq, psixologiyalıq analiz usıllarınan paydalanıldı. Bul usıllar prototip hám kórkem obraz aralarındaǵı baylanıstı, tariyxıy waqıyalardıń kórkem shınlıqqa aylanıw mexanizmlerin tereń izertlewge imkaniyat berdi.

Berdag shayırdın qosıqları Berdaqtıń ómiri, dúnyaǵa bolǵan kózqarası, ideyaları haqqında baslı derek bolıp xızmet qıladı. Berdaq haqqında noǵay jazıwshısı Súyin Qapaev bılay deydi: “Berdag – biziń tuwısqanımız, qaraqalpaq xalqınıń eń ullı, eń kórnekli shayı. Ol óziniń nurlı sawatın, pútkil ómirin xalqı ushın arnaǵan adam. Eziliwshilikti basınan keshirip, azap-aqırette dárbeder bolǵan qaraqalpaqlardıń ármanların óz shıǵarmalarında sáwlelendirgen...”.[2, 13] Onıń qosıqları arqalı Berdaqtıń xalıqshılıǵı, xalıqtıń baxtın, mápin birinshi orınǵa qoyatuǵınlıǵın ańlaymız. Bul haqqında N.Dawqaraev bılay deydi: “Berdagtıń gúllan tvorchestvosı miynetkesh xalıqqa degen sheksiz muhabbat hám eziwshilerge degen tereń jek kóriwshilik sezimleri menen suwǵarılǵan. Shayır óz xalqınıń baxıtlı, bostan turmısqa jetilisetuǵınlıǵına, onıń kelesheginiń jarqınlıǵına, haq isi ushın, xanlardın, baylardın, atalıqlardıń jawızlıqlarına qarsı gúreske baǵıshladı, shayı adam ómiriniń maqset-muradın mine usı gúresten kórdi”.[3, 6] Berdaqtıń dóretiwshiliginde de xalıqqa degen muhabbatı jarqın kózge taslanadı. Mısalı onıń “Jaqsıraq” qosıǵındaǵı:

Berdimurat xalıqtı, xalıq Berdaqtı,

Jalgızınday kórer jannan jaqsıraq.

qatarları arqalı xalıq penen shayı ortalındaǵı bekkem baylanıstı kórsete alǵan.

Nátiyjeler

A.Sadıqov Berdaqtıń tiykarǵı páziyetlerin kórkem obrazǵa sińdiriwe hárezet qılǵanlıǵı hám sol arqalı prototip hám obraz arasındaǵı óz ara sáykeslikti támiyinlegenini kórinedi. Berdaq Ernazar alakózdiń bergen malın xalıqqa bólistiredi hám ózinde qalǵan maldı da ajaǵası Jaraqpan ushın jumsap jiberedi, Berdaq barqulla xalıqtı birinshi orınǵa qoyǵan. Onıń qosıqlarında da muhabbat yaki yumor emes, tiykarınan xalıq teması baslı orındı iyeleydi. Usı jolda onı Báytıxan atlı jetim qızǵa úylenip “baxtılı etermen” degen qıyalın Berdaqtıń xalıqqa bolǵan jıllı sezimleriniń bir kórinisi sıpatında beriwi sátlı shıqqan.

Ulıwma insaniyat ushın oǵada zárúr hám áhmiyetli bolǵan, pútkil dúyanıń tirishilik negizin quraytuǵın túsiniktiń birewi haqıyqatlıq bolıp tabıladı. Adam balası usı ullı adamgershilik páziyeti menen ósip órbiydi, húrmetke erisedi, júreklerden

orin aladi. Mine, usi ulli pāziylettiñ Berdaqñ kewlinen bekkem orin alğanlıgın qosıqlarınan kóriwimizge boladı. Bul tuwralı M.Tilewmuratov óziniñ miynetinde arnawlı toqtap ótken. Berdaqñ eñ áhmiyetli shıǵarmaların biriniñ biri “Xalıq ushın” da ol óziniñ eñ jaqsı adamgershilik qásiyetlerin ortaǵa salıp, er jigit xalıq ushın tuwılıp, xalıq isi ushın óliwi kerek degen xalıqtıń kózqarasın aytadı. Durıs sóylew, jalǵan sóylemew haqqında qımbatlı pikirler keltiredi:

Berdimurat, durıs ayt, sóyleme jalǵan,
Bul dúnya uzaq jol, atańnan qalǵan.

Durıslıq, haqıyqatlıq poziciyasınan Berdaqñ “Izler edim” degen shıǵarmasında áhmiyetli qatarlar bar. Bul jerde de shayır “Ótirik aytıp neteyin men” dep haqıyqatlıqtı izlewdi ózine maqset etip qoyadı. [7, 89] Jazıwshı usı ózgeshelikti obraz arqalı tabıslı bere alǵan. Shıǵarmadaǵı Ernazar keneges hám Berdaq ortasındaǵı tómendegi dialog bunı tolıq tastıyıqlaydı:

“ – Jabıwlı qazandı jabıwlı túrinde qaldırmaqshı emish? Hámme nárseni jabıwlı, qupıya islep, hátte ózińdi de bet perde astında jumbaq etip kórsetip, aqlanbaqshısan, ya?! Qatelesesen!.. Xalıqtıń kózi shamshıraqlı.. Sen jeti qap nıqapqa oransań da ishińdegini, xalıqqa satqınlıq etkenińdi hámme bileđi!.. Sen ózińshe, xalıqtı kúshli menen urısıp, qırılıwdan aman alıp qalǵan bolıp otırsań, ya?!” [6, 180]

Bul dialog arqalı jazıwshı Berdaqñ joqarı adamgershilik pāziyletlerin, mártligin hám haqıyqatshılıǵın kórkem sáwlelendirip bere alǵan. Usı ózgeshelik T.Qayıpbergenovtıñ “Túsiniksizler” romanındaǵı Berdaq obrazında da kórinedi:

“ – Adam baxtıń gılti qayda boladı dep oylaysań?

– Adam baxtıń gılti haqıyqatlıqta” [4, 283-284]

Bul haqqında P.Nurjanov óziniñ “Milliy prozamızda Berdaq obrazı” maqalasında bılay pikir bildirip ótken: “Usı jerde jazıwshı Berdaq xarakteriniń jáne bir tárepini ashıwǵa miyasar bolǵan. Joqarıda aytıp ótilgen dańqparaz Fazıl biy meniń toyımda baylardı, iyshanlardı jamanlap qosıq aytıwı, sóytıp bereketimizdi qashırdı. Endi meni maqtap qosıq aytsań ǵana ayıbıńdı keshiremen, degen shártke Berdaq “Tilimdi kesip alsań da ótirik penen nahaqlıqtı maqtamayman” dep juwap beredi” [5]. T.Qayıpbergenov Berdaq obrazın dóretilimde onıń tiykarǵı ózgesheligin dıqqatqa alǵan. Ol Berdaq baqsı, shayır, oyshıl, gumanist hám xalıqtıń tuwı sıpatında kórsetip bergen. Sonday-aq Berdaqñ Ernazar alakóz benen bolǵan sáwbetinde onıń tereń filosofıyalıq oy-pikirlerge, tereń bilimge iye shayır ekenligin sheber sáwlelendirip bere alǵan:

“–Otlaqlı bolsa, oy jaqsı, Hawalı bolsa, dóń jaqsı Tóreli bolsa, biy jaqsı Ádil bolsa xan jaqsı...

– Endi sen sora.

– Tas tańlamaytuǵın qanday tárezini bilesiz, Ernazar aǵa?

– Qansha salsań da, ne salsań da, tas tańlamaytuǵın tárezi adamnıń tili. Endi ózińe soraw.

– Adam baxtıń gılti qayda boladı dep oylaysań?

– Adam baxtıń gılti haqıyqatlıqta”

Bul dialog arqalı avtor Berdaqñ tereń bilimge iye ekenligin hám ondaǵı eñ aǵla pāziyletlerdiń biri bolǵan haqıyqatlıqtıń shayır kewlinde úlken orınǵa iye ekenligin sheberlik penen súwretlegen. T.Qayıpbergenov tájiriýbeli romanist hám

talantli jazıwshı sıpatında qısqa hám tıyanaqlı soraw-juwap (dialog) kórinisinde beriw arqalı shayır obrazın sheberlik penen sáwlelendirgen.

T.Qayıpbergenov prototipke tán bolğan ayawshılıq, qayğırw sezimlerin salıstırmalı súwretlew arqalı dialogta bergen. Berdaq Shońqı menen jolda kórisip qaladı, Shońqı Berdaqqa Gúlziybanıń balası qaytı bolğanlıǵın aytadı:

– Búgin túnde Gúlziybanıń balası ólip shıqtı.

– Ne dediń, ne dediń?

– Aqsham kelgen bir oynası urıp óltirse kerek, suwına engenler solay boljasıptı.

– Júdá reyimsiz adamsań-da Shońqı...” [4, 280]

Dialogta Berdaqqa tán bolğan saldamanlıq hám adamzatqa bolğan kóz-qarasın súwretlegen. Avtor Berdaqta xalıqtıń tuwı, haqıyqatǵoyı sıpatında beriwı menen birge dúnyaǵa jeńil qaray almaytuǵın, xalıq dártin jelke tutatuǵın shayır obrazın súwretleydi.

JUWMAQ HÁM USÍNÍSLAR

Juwmaqlap aytqanda, A.Sadıqov jaratqan Berdaq obrazı menen T.Qayıpbergenov jaratqan Berdaq obrazın salıstırıp qarasaq, jazıwshılardıń obraz jasawda uqsashılıqları hám ózine tán ózgeshelikleri bar. T.Qayıpbergenov jaratqan Berdaq obrazı qosımsha obraz sıpatında sáwlelense de, ondaǵı tiykarǵı gumanistlik ideyalar sheber ashıp berilgen hám tariyxıy tulǵa Berdaqqa tán bolğan tiykarǵı qásiyetlerdi obrazǵa síndirgen. A.Sadıqov jaratqan Berdaq obrazı tikkeley xalıq penen boladı, xalıq arasında júredi. Berdaq Ernazar alakóz kóterilisiniń ruwxlandırıwshısı, xalıqtıń aqlıǵoyı sıpatında súwretlenedi. Eki avtordıń romanlarında jaratılğan Berdaq obrazında prototipke tán bolğan tiykarǵı qásiyetlerdi sheberlik penen sáwlelendiriwge háreket qılǵanlıǵın bayqaymız. Keleside qaraqalpaq prozasında tariyxıy tulǵalardıń prototip hám obraz baylanısların jáne de tereńirek, basqa da romanlar mısasında izertlew ádebiyattanıw ilimi ushın úlken ilimiy áhmiyetke iye bolıp boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Әй, уақыт! Бол, бол. Жебеўшим... Өзбекстан Қаҳарманы, шайыр Ибрайым Юсупов пенен сәўбет.// «Еркин Қарақалпақстан». 4-ноябрь, 2004-жыл.
2. «Әмиўдәрья» (Журнал), Нөкис: 1987. №8. 13-бет.
3. Дәўқараев Н. Бердақ // Бердақ ҳаққында сөз. Әдебий критикалық мақалалар. Нөкис; «Қарақалпақстан», 1987, 6-бет.
4. Қайыпбергенов Т. Қарақалпақ дәстаны. Түсиниксизлер. Роман. Нөкис: «Билим», 2019, 283-284-бет.
5. Нуржанов П. Миллий прозамызда Бердақ образы // «Еркин Қарақалпақстан», 2007, 4-декабрь.
6. Sadıqov A. Bostansız búlbil. Roman. Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2024, 90-bet
7. Тилеўмуратов М. Қарақалпақ поэзиясы -тарийхый дерек. Нөкис: «Қарақалпақстан», 1994, 83-84-бет.